

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

INDŲ TRADICINĖS ESTETIKOS TEORINĖS IR PRAKTINĖS PRIELAIDOS

Theoretical and Practical Preconditions of Hindu Traditional Aesthetics

SUMMARY

The article discusses the theoretical and practical preconditions of Hindu traditional aesthetics. In the first part, focusing attention on the interaction between the aesthetics and mythology, religion and metaphysics, it exposes the positive influence of mythology, religion and metaphysics upon the development of aesthetics. In the next part, it considers the relations of Hindu aesthetics with art. The analysis of the definite aesthetical phenomena shows the essential interdependence of the both. Finally, the peculiarities of the concepts of pulchritude and art in Hindu aesthetics are concisely discussed.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas indų tradicinės estetikos teorinių ir praktinių prielaidų aptarimui. Jame pagrindinis dėmesys sutelkiamas į tradicinės estetikos sąveiką su mitologija, religija ir filosofine metafizika, atskleidžiamas šių kultūros universumo sričių poveikis indų estetinio feniomeno tapstumui. Vėliau dėmesys perkeliamas į indų estetikos santykių su menu aptarimą, remiantis konkrečių estетinių fenomenų analize atskleidžiama šių dviejų sferų tarpusavio priklausomybė. Ir pagaliau, glaustai aptariamas indų grožio metafizikos ir meno sampratos ypatumai.

INDŲ ESTETINIO FENOMENO PAŽINIMO SUNKUMAI

Gvildenant indų estetinių fenomeną kiekvienos civilizacijos estetinė mintis, itin svarbu kuo plačiau suvokti estetikos estetiniai idealai, įvairios estetiškumo mokslo tyrinėjimo objektą, suprasti, kad formos, žmonių estetinis santykis su su-

RAKTAŽODŽIAI: indų tradicinė estetika, grožis, menas, mitologija, religija, filosofine metafizika.

KEY WORDS: Hindu traditional aesthetics, pulchritude, art, mythology, religion, metaphysics.

pančiu pasauliu skleidžiasi ne tik konceptuali literatūriniai pavidalai užfiksuotuose tekstuose, tačiau ir įvairiuose meno praktikos formose, kurios suteikia išvalgesniam tyrėjui plačias galimybes rekonstruoti jį dominančius estetinius požiūrius. Vadinasi, greita mums įprastos gerai dokumentuotos šaltiniais akademinės estetikos yra ir kita – vadinamoji *estetika implicite*, kuri dabartiniam mokslininkui tampa svarbiu ankstyvųjų įvairių civilizacijų estetinės minties tapymo etapų rekonstrukcijos ir pažinimo instrumentu, ypač kai estetinių reiškinių analizei pritrūksta rašytinių šaltinių.

Išsamesnės indų estetikos studijos Vakaruose prasidėjo neseniai – tik XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, kai pasirodė pirmieji sanskrito kalba rašytų estetikos traktatų vertimai, jų komentarai ir meno tyrinėjimai. Indologiniuose, kaip ir kitų civilizacijų tyrinėjimuose, tuomet viešpatavo eurocentrinės schemos, kadangi Vakarų mokslininkai gilindamiesi į Indijos estetikos tradicijas rėmėsi europietiškomis istorinės raidos schemomis ir eurocentrinėmis metodologinėmis nuostatomis. Sistemingiau tyrinėti Indijos estetinę mintį pradėta 1884 m., kai P. Regnaud prancūzų kalba paskelbė veikalą *La rhétorique sanscrite*¹ (*Sanskrito retorika*), kuriame analizuojama keletas svarbių poetikos traktatų. Regnaud pradėtą darbą tęsė žymus vokiečių sanskritologas H. Jacobi², kuris XX a. pradžioje į vokiečių kalbą išvertė Anandavardhanos ir Ruyyakos veikalus, taip pat paskelbė keletą reikšmingų viduramžių Indijos estetikos tyrinėjimų. Pradinius tyrinėjimus susistemino P. V. Kane³, kuris, rašydamas pirmąjį sanskrito estetikos ir poeti-

kos istorijos įvadą, pamėgino aiškintis sunkias chronologijos problemas. Šį darbą sėkmingai tęsė S. K. De⁴, paskelbęs fundamentalų dviejų tomų veikalą *Studies in the History of Sanskrit Poetics (Indų poetikos tyrinėjimai, 1925, 1927)*, S. C. Mukerji, parašęs veikalą *La Rasa, essai sur l'esthétique indienne (Rasa, esė apie indų estetiką*⁵, 1928) ir H. F. Diwekaras 1930 m. išleidęs knygą *Les fleurs de rhétorique dans l'Inde*⁶ (*Retorikos žiedai Indijoje*). Nuo trečiojo dešimtmečio pradžios daugelį fundamentalių tyrinėjimų pradeda skelbti visuotinai pripažintas autoritetas tradicinės indų estetikos ir meno srityje A. K. Coomaraswamy⁷, o vėliau ir kiti mokslininkai: T. Bhattacharya (1963), K. Ch. Pandey (1956), S. K. De (1959), L. Renou (1961), A. K. Warder (1972)⁸. Šie veikalai, kuriuose nuosekliau rekonstruojama Indijos estetikos istorija ir teorija, tampa tolesnių tyrinėjimų atrama bei orientyru.

Nepaisant ryškių poslinkių plačiajai Vakarų visuomenei turtinga indų estetikos tradicija ilgai liko marginaliniu estetikos reiškiniu, dažniausiai vertinamu tik siauro rato intelektualų arba Rytų šalių estetikos ir meno istorijos specialistų. Padėtis prieš Antrąjį pasaulinį karą geresnė buvo tik Prancūzijoje, turinčioje tvirtas pasaulinės kultūros ir meno recepcijos, taip pat orientalistikos, komparatyvistikos, estetikos ir menotyros tradicijas. Po Antrojo pasaulinio karo išsiskleidus daugybės komparatyvistikos ir orientalistinių studijų centrų veiklai, padaugėjus tekstų vertimų padėtis keitėsi ir buvo sudarytos prielaidos galingai aštuntojo ir devintojo XX a. dešimtmečių

postmodernistinio orientalizmo bangai, nuvilnijusiai per visą pasaulį. Ji galutinai įtvirtino požiūrį į indų, kinų, japonų, arabų estetikos ir meno tradicijas kaip savitas ir ne mažiau vertingas nei Vakarų.

Esminiai poslinkiai indų estetinės minties tyrinėjimuose išryškėjo aštuntojo dešimtmečio pabaigoje, kai viena po kito pradėdama leisti daug reikšmingų veikalų, iš kurių reikėtų išskirti B. Dagens (1977, 1981, 2005), Sh. Pandit (1977), A. C. Sukla (1977), C. Porcher (1977), J. Alichanova (1977, 1979), P. Patnaik (1978), T. P. Ramachandran (1979), V. V. Ivanov (1979), K. Krishnamoorthy (1979), Y. S. Walimbe (1980), R. Daumal (1982), B. Śrivastava (1985), P. Grincer (1987), H. Ingalls (1990), Delahautre (1990, 1995, 1996), A. Chaudhary (1991), P. Colm ir L. Pandit (1995), S. Choudhary (2002), V. Lefèvre (2006), R. Tripathi (2006), S. S. Barlingay (2007)⁹ ir kitų garsių užsienio indologų studijas. Lietuvoje be šių eilučių autoriaus¹⁰ (1990, 1995, 1996, 2006, 2007) indų estetiką tyrinėja Valdas Jaskūnas¹¹ (2004, 2005). Nepaisant naujų reikšmingų pastaraisiais dešimtmečiais išvydusių dienos šviesą indų estetikos tyrinėjimų, ypač komparatyvistinių, sunkiai bendrauja prancūzų, anglų, rusų, vokiečių, amerikiečių ir pačių indų mokyklos, kuriose vyrauja skirtingos estetinių paminklų tyrinėjimo tradicijos, metodologiniai principai, vertybinės nuostatos. Kartais susidaro išpūdis, kad daugelis skirtingų mokyklų šalininkų, net žinodami apie greta egzistuojančias koncepcijas,

idėjas, teiginius principiniais estetikos klausimais, vengia polemizuoti su oponentais, o remiasi ir cituoja tik savo pažiūroms artimus autorius.

Menkas indų civilizacijos kultūrinio kosmoso, religijos, mitologijos, pamatinių pasaulio suvokimo ir mąstymo kategorijų pažinimas Vakaruose buvo svarbiausios priežastys, kodėl indų estetikos, menotyros ir meno savitumui suvokti prireikė daug pastangų ir laiko. Išsamios indų meno istoriografijai skirtos knygos *On The Study of Indian Art (Tyrinėjant Indijos meną, 1983)* autorius P. Chandra jau prieš ketvirtį amžiaus taikliai pastebėjo, kad Indijos meninė kultūra pasiekė tokį raidos tašką, kai ji jau atspindi pati save. Indų estetikos ir meno tradicijos analizei jis kvietė greta tradicinių pasitelkti ir modernius Vakarų estetikoje bei menotyroje susiformavusius metodus, kurie suteiktų galimybę atskleisti indų estetikos ir meno tradicijos savitumą, apibrėžti įvairių meno stilių ypatumus laiko ir erdvės atžvilgiu.¹² Dabartiniams indų estetikos tradicijos tyrinėtojams labai svarbu susipažinti su įvairių tautų mokslininkų veikalais skirtais ne tik specifinėms estetikos problemoms, tačiau ir daugybei kitų humanistikos ir meno sričių, nes tik geresnis pamatinių konkretaus laikotarpio pasaulėvaizdžio, mąstymo kategorijų bei įvairių kūrybinės raiškos formų pažinimas gali padėti autentiškiau suvokti indų estetinio fenomeno savitumą, estetikos santykius su įvairiomis kultūros ir mokslinio bei meninio pažinimo sritimis.

ESTETIKOS IR MITOLOGIJOS, RELIGIJOS BEI FILOSOFINĖS METAFIZIKOS SANTYKIAI

Lyginamuoju aspektu žvelgiant į indų estetikos tradiciją pirmas iškart į akis krintantis bruožas – itin glaudus esteti- nių idėjų susipynimas su mitologija, re- ligija, menu, filosofine metafizika ir dau- geliu kitų kultūros bei humanistikos sri- čių. Estetinės sąmonės *sinkretizmas* iš tik- rūjų yra vienas pagrindinių skiriamųjų ankstyvosios indų estetinės minties bruožų. Skirtingų indų kultūros, moks- linio pažinimo ir meno sričių struktūri- nė vienybė ir įvairių mokslinio pažinimo sričių persismelkimas akivaizdus jau pa- grindiniuose klasikinio ir ankstyvųjų vi- duramžių estetikos traktatuose. Ši indų pasaulėžiūrai būdingą sinkretizmą suvo- kė ir indų estetinės minties kūrėjai, ku- rių traktatuose *nuolatos aptinkame aliuzi- jas į artimas mokslinio pažinimo ir meno sri- tis*. Estetinės, meno teorijos ir meno psi- chologijos idėjos čia glaudžiai siejasi su filosofija, etika, lingvistika ir kitomis mokslinio pažinimo sričių žiniomis ir juose ieško konceptualaus savo požiūrio taškų pagrindimo.

Indų estetikos ir meno žinovas R. Mukerjee taikliai pastebėjo, kad „me- tafizika, religija, mitologija ir menas In- dijos kultūros istorijoje tampa reikšmin- gesniais socialinio gyvenimo veiksniais nei valstybės institucijos, politika ir už- kariavimai.“¹³ Iš tikrųjų indų estetinės teorijos, būdamos itin glaudžiai susiju- sios su šalyje išgalėjusiomis mitinėmis ir religinėmis tradicijomis, perėmė atski- rus jų bruožus. Estetinės minties užuo- mazgų aptinkame daugelio indų civili- zacijos erdvę apgyvenusių genčių, tau- tų mituose, įvairiuose ritualiniuose kul-

tuose ir tikėjimuose. Senieji mitai, turtin- gas jų vaizdinių pasaulis nuolatos mai- tino indų estetikos ir meno tradiciją.

Vaizdiniu asociatyviu mąstymu besi- remianti mitinė sąmonė yra universali ir nediferencijuota ta prasme, kad ji suly- do į vieningą visumą visas žmogaus dvasinio gyvenimo puses, visus kolek- tyvinės sąmonės lygmenis. Joje beveik neįmanoma išskirti atskirų esteti- nių, meninių, religinių, etinių ir kitų lygme- nų. Tai išryškėja vėliau, kai mitinės są- monės vientisumas pradeda skilinėti ir socialinio gyvenimo diferenciacija gim- do kitokį santykį su tikrove, kuriame ši sinkretizmą keičia kryptingos vaizdinio asociatyvaus mąstymo sistemos ar logi- nis, sąvokinis tikrovės suvokimas.

Indijos ir Vakarų estetikos tradicijos, jų santykiai su mitine, religine pasaulė- žiūromis plėtojosi panašiais ir kartu skirtingais keliais, kuriuos pirmiausia koregavo konkretus civilizacinis kon- tekstas, o kita vertus ir iš greta gyvavu- sių civilizacijų sklindančios įtakos. Ta- čiau neabejotinai indų estetikos tradici- ja, lyginant su Vakarų ar kinų, stipriau buvo paveikta mitinių ir religinių vaiz- dinių įtakos. Kai tik iš abstrakčių este- tinių teorijų lygmens pereiname į kon- krečios meno rūšies esteti- nių problemų tyrinėjimus, iškart krinta į akis mitinio ir religinio tradicinės indų kultūros sluoksnio galia. Anot puikaus indų mi- tologijos žinovo H. Zimmerio, „Indijos mitinių ir simbolinių vaizdinių įvairovė yra tiesiog neišsemiamą. Per amžius gausėjančiuose esteti- nių traktatų teks- tuose, poezijos, architektūros, vaizduo-

jamosios dailės paminkluose nuolatos atsiranda ir varijuoja gausybė mitinių motyvų, simbolių, kurie įsivyrąja skirtingų religinių tradicijų meno kūrinuose ir stipriai veikia įvairius indų estetinio pasaulio suvokimo aspektus.¹⁴

Tačiau gvildenant indų estetinės sąmonės santykį su kitomis visuomeninės sąmonės formomis sunku atskirti vieną nuo kito *mitinį* ir *religinį* sluoksnius. Dar klasikiniu laikotarpiu, kovodamos dėl įtakos, įvairios religinės kryptys siekė asimiliuoti vietinius pagoniškus kultus ir jiems suteikti estetiškai patrauklų mitais bei legendomis prisodrintą religinį pavidalą. Teatralizuotos senųjų mitų, epų ir legendų motyvus atkuriančios eisenos bei vaidinimai, kuriuose buvo svarbus estetiškas vizualumo aspektas plačiai pasitelkiamos budistiniuose ir džainistiniuose ritualuose, o vėliau greita hinduistinių ir tantrinių šventyklų esančiose atvirose erdvėse rengiamose pompastiškose religinėse šventėse. Šiuose vyksmuose dalyvaudavo klajojantys aktoriai, šilpinai, kurie, nepaisant asketiškų budistinės ir džainistinės religijos nuostatų, išsaugojo ryšį su sinkretiška mitine sąmone, liaudies kultūroje viešpatavusiais požiūriais į grožį.

Šie estetinio pobūdžio dažniausia su epų ar religinių pasakojimų siužetais susiję teatralizuoti vaidinimai buvo stipriai paveikūs emociškai. Klajojantys aktoriai gerai žinojo savo funkcijas ir tą auditoriją su kuria bendraudami siekė perteikti gyvenimo tiesas ir grožio idealus. Jų uždavinį palengvino emociškai palankiai veikianti supančios sakralinės architektūros, skulptūros, muzikos estetinė aplinka. Ji dažnai buvo nemažiau svarbi nei teatralizuotas vaidinimas ar jo dra-

matinės kolizijos. Čia organizuojant vyksmą atsiskleidė pagrindinis indų menų hierarchijos viršūnėje buvusios dramos vaidmuo, nes šis menas dėl sintetinės prigimties, meninės išraiškos priemonių gausos „gilino“ estetinės emocijos įtakos galią ir sistemiskai jungė įvairių kitų menų – muzikos, poezijos, šokio ir kitų – galimybes. Ši sudėtinga estetikos, meno ir religijos sąveikos sistema buvo pirmiausia nukreipta į religinio gyvenimo nuostatų įtvirtinimą.

Vėliau formuojantis įtakingoms brahmanizmo, budizmo, džainizmo, sikhizmo, hinduizmo ir įvairių tantrizmo pakraipų religinėms tradicijoms su išplėta filosofine metafizika ir religinių vaizdinių pasauliu, atsiranda poreikis kurti religinį meną, simboliškai perteikti ar natūralistiškai atvaizduoti pamokomas religines legendas. Kartu sustiprėjo indų estetinės minties ir meno sakralizacija, simbolizmo ir kanoniškumo tendencijos. Plintant budistinių, džainistinių, hinduistinių religinių idealų įtakai ilgainiui architektūros ir vaizduojamosios dailės estetiniuose traktatuose įsivyrąja ne tik nauji estetiški idealai, tačiau ir daugelis religinės pasaulėžiūros apsprendžiamų pasaulio suvokimo, gyvenimo ir kūrybos nuostatų, kurios amžių tėkmėje išgyvena esmines transformaciją. Pavyzdžiui, ankstyvasis budizmas ir džainizmas pirmiausia formavosi kaip vargingų klajojančių vienuolių bendrijos, kurių adeptams asketiškumas ir atsiribojimas nuo išorinio pasaulio buvo programinė nuostata.

Tęsdami Vedų ir brahmanizmo ideologijos tradicijas, ankstyvojo budizmo ir džainizmo šalininkai, atsisakydami pasaulietinio gyvenimo malonumų, turto,

kastų priklausomybės, būrėsi vienuolynuose ir pasišvėsdavo asketiškam gyvenimui. *Formavosi pirmosios žmonijos istorijoje vienuolynų institucijos su joms būdingu ritualizuotu gyvenimo būdu, vertybinėmis nuostatomis, estetiniais idealais.* Budistų ir džainistų vienuoliai, nusiteikę prieš išorines būties formas, pradžioje iš religinės sąmonės siekė pašalinti prabangos ir juslinius estetinius elementus. Taip formavosi atsainus ankstyvųjų budizmo ir džainizmo ideologų požiūris į estetinių vertybių ir simbolių pasaulį, o, vadinas, ir į meną; daugelyje seniausių šių kryptų religinių tekstų menas atvirai buvo smerkiamas. Atskiruose tekstuose netgi aptinkame draudimus žvelgti į pagoniškas šventyklas ir paveikslus. Šią orientaciją atitiko ir budistų skelbiami mokymai apie žmogaus būties laikinumą, kančios vyravimą pasaulyje ir nirvaną.

Stiprėjant budizmo ir džainizmo sąjūdžiams filosofinis budizmas ir džainizmas virto religiniu; keitėsi daugelis programinių ankstyvųjų šių kryptų estetinių nuostatų. Tam buvo įvairių priežasčių, tačiau akivaizdu, kad *perdėm asketiškos, kupinos sudėtingos filosofinės metafizikos ir sunkiai suprantamos ankstyvojo hinajanos budizmo idėjos grasino šiam judėjimui atskirtimi, nes mokymą galėjo paversti bevaise abstrakčia scholastine konstrukcija.* Todėl objektyviai besikeičiančios gyvenimo sąlygos, konkurencija su įtakingais brahmanizmo ir džainizmo oponentais, kova už savo įtakos išsaugojimą vertė įtakingiausius mahajanos budizmo hierarchus iš naujo įvertinti daugelį ankstesniųjų estetinių nuostatų. Čia ir atsiskleidė tas budistinių estetinių idealų ir požiūrių į estetiškumą bei grožį savitumas, kurį regime Mathuros,

Gandharos, Amaravati ir ypač Guptų epochos vaizduojamoje dailėje.

Įtakingiausių indų religijų įtakoje besirutuliojanti estetiinė mintis, meno kūryba ir su ja susiję sanskrito kalba rašyti estetikos problemas gvildenantys traktatai išsiskiria kanoniškumu ir idėjų tolydumu, kurį galima paaiškinti jos kūrėjų orientavimusi į senuosius vedų epochos, brahmanizmo, budizmo, džainizmo, hinduizmo sakralinius šaltinius.

Tačiau įdėmiau pažvelgus į šią problemą pasirodo, kad indų religinės pasaulėžiūros ir estetikos glaudžiai susijusios su meno praktika santykis yra sudėtingesnis, nei tai dažniausiai vaizduojama indų estetiinės tradicijos tyrinėtojų veikaluose. Daugelis tradicinių indų estetikos kryptų, mokyklų, koncepcijų iš tikrųjų tiesiogiai susijusios su šalies ar atskirų jos regionų religijomis. Tačiau ši įtaka daugiau reiškiasi kanonizuota išorine forma, simbolika ir ikonografija, o ne giluminiu bendražmogišku meno kūrinii turiniu. Budizmo, džainizmo ir kitų religijų adeptai šilpinai siekė įtvirtinti socialiai reikšmingus religinius bei moralinius idealus konkrečiuose meniniuose vaizdiniuose. Kai tik estetiinė mintis ir glaudžiai su ja susijusi meno kultūra Indijoje pasiekdavo didžiųjų aukštumų, neišvengiamai išryškėdavo savaiminė jos vertė ir autonomija nuo religijos. Tuomet kūriniai natūraliai peržengdavo religinių ir etinių pamokymų ribas ir tapdavo universalesne juos supančio pasaulio, būties reiškinių estetinė interpretacija, kurių emocinio poveikio efektyvumas visuomeninei sąmonei priklausė nuo talento jėgos ir daugelio veiksnių. Kita vertus, netgi griežčiausių nuostatų ir kanonų apibrėžta estetiinė min-

tis ir menas nuolatos jautė gaivų turtin-
gos pasaulietinės liaudies kultūros tra-
dicijos poveikį. Tai vertė visų įtakin-

giausių religinių krypčių ideologus nu-
lautos ieškoti kompromisų su gyvomis
liaudies kultūros tradicijomis.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Regnaud P. *La rhétorique sanscrite*, Paris, 1884.
- ² Jacobi H. *Über Begrifff und Wesen der poetischen Figuren in der indischen Poetik // Nachrichten... zu Gottingen Phil.-hist. Kl.* 1908.
- ³ Kane P.V. *The Sahityadarpana of Vicvanatha and History of alamkara literature*, Bombay, 1923.
- ⁴ De S. K. *Studies in the History of Sanskrit Poetics*, London, vol. 1, 1923.
- ⁵ Mukerji S.C. *La Rasa, essai sur l'esthétique indienne*, Paris, 1928.
- ⁶ Diwekar H.R. *Les fleurs de rhétorique dans l'Inde*, Paris, 1930.
- ⁷ Coomaraswamy A. *The Transformation of Nature in Art*, Cambridge (Mass.), 1934; Coomaraswamy A. *La sculpture de Bodhgaya*, Paris, 1935; Coomaraswamy A. *Christian and Oriental Philosophy of Art*, New York, 1956; Coomaraswamy A. *Selected Papers*, t. 1–2, Princeton, 1977. Coomaraswamy A. *Sources of Wisdom*, Colombo, 1981.
- ⁸ Bhattacharya T. *The Canon of Indian Art or a Study of Vāstuvīdyā*, Calcutta, 1963; Pandey K. C. *Comparative Aesthetics*, Varanasi, 1956, Benares, 1965, t. 1–2; Renou L. *Gramaire et poétique en sanscrit // Etudes védiques et paninéennes*, Paris, 1961, Vol. B; Warder A.K. *Indian Kavya literature. Literary Criticism*, Delhi-Patna-Varanasi, 1972. Vol. 1.
- ⁹ Žr. svarbesnius tyrinėjimus: Dagens B. *Les enseignements architecturaux d'Ajitāgama et du Rauravāgama [Etudes sur les āgama śivaites, I]*, Institute Francais de Pondichéry, Pondichéry, 1977; Dagens B. *Les monuments indiens, théorie et réalité: du texte du monument bati et illustré*, Institute Francais de Pondichéry, Pondichéry, 1981, vol. 1-2; Dagens B. *Etudes thématiques*, Paris, 1994; Dagens B. *Traites, temples et images du monde indien. Etudes d'histoire archéologie*, Institute Francais de Pondichéry, Pondichéry, 2005; Pandit Sh. *An Approach to the Indian Theory of Art and Aesthetics*, Delhi, 1977; Krishnamoorthy K. *Studies in Indian Aesthetics and Criticism*, Mysore, 1979; Ramachandran T.P. *The Indian Philosophy of Beauty*, 2 vols, Madras, 1979–1980; Walimbe I.S. *Abhivānagupta on Indian Aesthetics*, Delhi, 1980; Daumal Rene. *Rasa, Or, Knowledge of the Self: Essays on Indian Aesthetics and Selected Sanskrit Studies*. Translated by Louise Landes Levi. India: New Directions, 1982; Śrīvastava B. *Nature of Indian Aesthetics with Special Reference to Śilpa*, Varanasi, 1985; Grincer P. A. *Osnovnye kategoriji klassicheskoj indiskoi poetiki*, M., 1987; Choudhary, Satyadev. *Glimpses of Indian Poetics*. New Delhi: Sahitya Academi, 2002; Lefèvre V. *Comanditaires et artistes en Inde du Sud*, Paris, 2006; Tripathi, Radhabhallav, *Indian Aesthetics Revisited*, University of Poone, 2006; Barlingay, S. S. *A Modern Introduction to Indian Aesthetic Theory*. New Delhi: D.K. Printworld (P) Ltd. New Delhi, 2007.
- ¹⁰ Andrijauskas A. *Viduramžių Indijos estetika // Filosofija, sociologija*, 1990, Nr.3, p. 32–48; Andrijauskas A. *Senovės Indijos estetika ir vedų literatūros kanonas // Filosofija, sociologija*, 1995, Nr. 2, p. 82–92; Andrijauskas A. *Grožis ir menas. Estetikos ir meno filosofijos idėjų istorija (Rytai-Vakarai)*, Vilnius: VDA L-la, 1995, 707 p.; Andrijauskas A. *Klasikinė indų estetika // Filosofija, sociologija*, 1996, Nr. 2, p. 60–71; Andrijauskas A. *Komparatyvistinė vizija: Rytų estetika ir meno filosofija // Komparatyvistinė Rytų ir Vakarų estetika*, Vilnius, KFMI L-la, 2006, p. 14–137; Andrijauskas A. *Indų architektūros estetika: vāstuśāstros ir jų problemų laukas // Logos*, 2007, Nr. 53, p. 125–141.
- ¹¹ Jaskūnas, Valdas. *Inside the Tradition of the Śilpaśāstras: Introductory Remarks on the Historical Study of Indian Texts on Art, Acta Orientalia Vilnensia* 5 (2004), p. 220–227; Jaskūnas V. *Vizualiosios tapatybės. Indijos meno recepcija Vakaruose*. – Vilnius, 2005.
- ¹² Pramod Chandra. *On The Study of Indian Art*. – Cambridge: Harvard University Press, 1983, p. 7–19.
- ¹³ Subodh Candra Mukerji. *La Rasa, essai sur l'esthétique indienne*. – Paris, 1928, p. 9.
- ¹⁴ Heinrich Zimmer. *Myts et symboles dans l'art et la civilisation de l'Inde*. – Paris, 1951, p. 19–20.

B. d.